

Sunuş

Camus sevdalısı bir kitap bu.

1960'ların ikinci yarısından günümüze Çağdaş Fransız Edebiyatı alanında daha çok Proust, Yeni-Romancılar, Camus'yle geçen uzunca bir sürede, birbirinden ayrı dünya görüşlerinin, ayrı anlatım tekniklerinin temsilcileri olan bu yazarları *gösterge eleştirisi*nin bakış açısıyla yorumlamaya çalıştım.¹

Marcel Proust hakkında özellikle son on beş yıl içinde çeşitli kitaplar, yazılar yayımladım. Yeni Romancılardan Michel Butor, 1973-1977 yılları arasında doktora tezimin konusuydu (1977'de savunduğum tez ilk olarak 1978'de yayımlandı).² Geriye yoğun ilgimin bir başka yazarı olan Albert Camus kalmıştı. Yazımına 2010'da karar verdiğim "Camus Kitabı" da duraklamalarla ilerleyerek 2022 yılında son biçimini aldı.

• • •

Birinci Bölüm ("Başkaldıran Yalnız Adam Albert Camus") girişte, "Başkaldıran Yalnız Adam'ı Yeniden Düşünmek"e odaklanıyor, ardından da onun hem yazınsal hem de düşünsel mücadelesi, anlatım tekniklerinin özellikleri, tartışmaları, çatışmaları, yapıtlarının oluşum çizgileri, *Yabancı*, *Sisifos Miti*, *Veba* (Barthes'la tartışması), *Başkaldıran İnsan* (Sartre'la çatışması), "Öğle Düşüncesi" kavramı ya da imgesi, *Düşüş*, yaşarken yayımlanmamış oyunu *Filozofların Tuluatı*, ölümünden ancak otuz dört yıl sonra okur karşısına çıkarılan bitirilmemiş romanı *İlk Adam* yorumlanarak veriliyor. (Kaynaklar her altbölümün sonunda belirtiliyor.)

1 Aynı süre içinde dilbilimciler, gösterge kuramcıları ve metin yorumcularını (Barthes, Greimas, Ricœur, vb.) üstüne yaptığım çalışmalar burada söz konusu değil kuşkusuz.

2 Michel Butor'dan *Roman Üstüne Denemeler*'i (1991) çevirdiğimizi de belirtelim.

“Ve Çağdaşları” başlığını taşıyan İkinci Bölüm’de Camus’nün yaşamına yön veren, yakın dostluk kurduğu, karşı çıktığı, destek gördüğü, destek verdiği ya da düşünce, tavır ve yapıtlarından etkilendiği yirmi beş çağdaş yazar, düşünür ve gazeteci yalnızca Camus’yle bağlantıları açısından değerlendiriliyor. (Kaynaklar her maddenin sonunda sıralanıyor.)

Üçüncü Bölüm’de (“Albert Camus’nün Biyo-Bibliyografyası”) Camus’nün yaşamı ile yapıtlarının iç içe ayrıntılı bir kronolojisi sunuluyor.

Ardından da Kavramlar Dizini ile Özel Adlar Dizini geliyor.

• • •

Dedięim gibi, Camus sevdalısı bir kitap bu: Vazgeçilemeyen mücadeleci bir yazarın selamlanışı olarak değerlendirilmesi dileğiyle.

M. Rifat

Beylerbeyi, Eylül 2022.

Başkaldıran Yalnız Adam
Albert Camus

Başkaldıran Yalnız Adam'ı Yeniden Düşünmek

“Yazarlık mesleğinin soyluluğu baskıya direnmesinde,
dolayısıyla yalnızlığa razı olmasındadır.”

(Camus, *İlk Adam*, s. 301)

Albert Camus 1960'ta kırk altı yaşındayken öldü, ancak Fransa'da *Les Temps modernes* dergisi çevresindeki entelektüellerin Camus düşüncesi üstünde yarattıkları baskı neredeyse 1980'lere kadar sürdü. 1951'de *L'Homme révolté*'nin (*Başkaldıran İnsan*) yayımlanmasıyla başlayan baskıcı bir otuz yıl: Dile kolay. Bunun dokuz yılını Camus Başkaldıran Yalnız Adam olarak yaşadı.

2010 Albert Camus'nün ölümünün 50. yılı (4 Ocak 1960'ta ölmüştü), 2013 ise doğumunun 100. yılıydı (7 Kasım 1913'te dünyaya gelmişti). İlginçtir 1980'de Sartre'ın çok büyük bir kalabalık eşliğinde (en az 50 bin kişi) Montparnasse mezarlığına uğurlanmasından kısa bir süre sonra Fransa'da, 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte de başka birçok ülkenin entelektüel çevrelerinde Camus yoğun biçimde yeniden gündeme getirildi, “başkaldıran insan” kavramı konusundaki görüşleri, totaliter rejimler hakkında söyledikleri tartışıldı, tartışılmakta.

Özellikle 2009'un son aylarından başlayarak Fransa'da birçok yayınevi Camus üstüne kitaplar, söyleşiler, anılar, sözlükler yayımladı, dergiler (özellikle *Le Nouvel Observateur*, *Le Magazine littéraire*) Camus özel sayıları hazırladı, o dönemin Fransa cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy Camus'ye olan ilgisini (!) dile getirdi, yazarlar ve düşünürler Camus'ye gönderme yaptılar, onu bir yazar olmanın ötesinde bir düşünce ustası olarak da selamladılar.

Bütün bu etkinlikler arasında da Jeanyves Guérin'in yönetiminde altmış dört Camus uzmanının hazırladığı *Dictionnaire Albert Camus* (Albert Camus Sözlüğü) [Robert Laffont Yayınları, Kasım 2009, 975 s.] özellikle anılmaya değer nitelikteydi.

Yıllar öncesinde Roland Barthes'ın, Maurice Nadeau'nun, Alain Robbe-Grillet'nin yazar olarak Camus'yü değerlendirdiğini, Paul Ricœur ve René Girard'ın düşünür olarak Camus'yü yorumlayışını, Morvan Lebesque'in "Kendi Anlatımıyla Camus"sünü, Pierre-Louis Rey'in ansiklopedik Camus çalışmasını, Oliver Todd'un devasa Camus biyografisini, Alain Finkielkraut'un yazdıklarını anımsıyorum. Bu tür metinler Camus'nün canlı tutulmasında hep önem taşıdı, bu bir gerçek. Ancak, Camus'nün totalitarizm karşıtı görüşlerinin, bu görüşleri baskı altında tutan ortamın Fransa'da daha çok 1980 sonrası dönemde gücünü yitirmesi sonucu yeniden ve bu kez yoğun biçimde öne çıktığı da ayrı bir gerçek.

Le Nouvel Observateur dergisi de 19-25 Kasım 2009 sayısını "Özel Camus Dosyası" olarak yayımlamıştı. Jean Daniel'in başyazısı, Camus'nün kızı Catherine'in anıları (babasına ait özel fotoğraflar eşliğinde), André Brink'in, Zygmunt Bauman'ın, Grégoire Leménager ile Baptiste Touverey'in yazıları ve Wiaz'ın, Sarkozy'nin Camus'ye bakışını yorumlayan karikatürüyle Camus'nün düşünsel mirası yeni ve güncel değerlendirmelerle okurlara sunuldu.

Le Magazine littéraire dergisiyse Ocak-Şubat 2010'da yayımladığı dizi-dışı 18. sayısını "Albert Camus. Une pensée au zénith" ("Albert Camus. Doruktaki Bir Düşünce") başlığıyla ve bütünüyle Camus'ye ayırmıştı. Alain Finkielkraut, Olivier Todd, Bernard Fauconnier, Pierre-Louis Rey, Alain Robbe-Grillet, Roger Grenier, Jeanyves Guérin, Jean Daniel ve başkaları yazı ve söyleşileriyle Camus'yü yeniden anlamlandırıyor, yorumluyor ve değerlendiriyorlardı.

Biz de aynı yıl *kitap-lık* dergisindeki "Albert Camus" dosyasında (Kasım 2010, sayı 143) telif ve çeviri yazılarla Albert Camus'yü yeniden okumaya çalışırken söz konusu dergilerdeki yazı ve söyleşilerden de kesitler sunmuştuk.

Dergilerin Camus'yü anma sayıları 2022 yılında da karşımıza çıkmayı sürdürdü. En belirgin olanı da *Lire* dergisinin bütünüyle Camus'ye ayırdığı Haziran-Temmuz-Ağustos 2022 sayısıydı.

"ÜZGÜN DEĞİLİM, YALNIZIM"

Camus 1951'de *Başkaldıran İnsan*'ı yayımladıktan sonra Jean-Paul Sartre'in yönettiği *Les Temps modernes* dergisinde sert, dışlayıcı, aş-

ğılayıcı, onur kırıcı bir eleştiriyle karşılaşmış, dergi yönetimine gönderdiği yanıtta bu kez doğrudan Sartre karşılık vermişti (Jean-son da ikinci bir eleştiri kaleme almıştı). 1951'den 1960'a kadar bu baskı Camus'ü o dönemin ideolojik ağırlıklı entelektüel ortamında yalnızlığa itmişti. Artık *başkaldırdığı için yalnız bir adamdı o*. Kızı Catherine Camus yıllar sonra yayımladığı anılarında bu yalnızlığı bakın nasıl dile getiriyor:

“(…) Yazmak, kendini yanlış anlaşılma ya da anlaşılmama tehlikesiyle karşı karşıya bırakmak demektir. Babam iyi biliyordu bunu. Küçük bir kızdım ama çevresindeki saldırganlığı hissediyordum. 1951'de *Başkaldıran İnsan*'la bir tabuyu sarsmıştı. O dönemde Sovyetler Birliği'ne kimsenin dokunmaya hakkı yoktu. Oysa herkes *gulag*'ın var olduğunu biliyordu. Böyle bir şeye haklı dava için başvurulduğu söyleniyor ve susuluyordu. Ama o, konuşmaya karar verince, bu tutumu hiç hoş karşılanmadı. Bir gün babamı salonda alçak bir koltuğa oturmuş, başı önüne eğik gördüm. Ona 'Babacığım üzgün müsün?' dedim. Başını kaldırıp gözlerimin içine bakarak 'Hayır, yalnızım' diye yanıt verdi. – Çok sonradan öğrendim, o gün, *Les Temps modernes* dergisinin başlatmış olduğu şiddetli tartışmanın hemen ertesiymiş; Francis Jeanson, Sartre'ın emriyle, babamın kitabına inanılmaz bir şiddetle saldırmıştı. – O ânı hiç unutmadım. Öylesine kızmıştım ki! Benimle hiçbir zaman yalnız sayılamayacağını ona nasıl söyleyebileceğimi bilememiştim.” (Catherine Camus, *Le Nouvel Observateur*, 19-25 Kasım 2009, s. 24; bu anıların daha geniş bir kesiti için bkz. *kitaplık*, “Albert Camus” dosyası, haz. M. Rifat, Kasım 2010, sayı 143, “Babam Camus” başlıklı metin, s. 11-15, çev.: E. Gökteke)

“ZAMANIMIZIN KAHRAMANI”: FETHEDEN YA DA ZAFER KAZANAN DEĞİL, AYAK DİREYEN BİR KAHRAMAN

Direnen Sisifos'tan Başkaldıran İnsan'a uzanan süreçteki insan modelleri Zamanımızın Kahramanlarını yarattı, son yetmiş seksen yılda farklı toplumlardaki kuşakları alıp sürükledi. André Brink de bunu açıkça vurguluyordu

“(…) Camus, Sisifos'u yorumlayarak zamanımızın 'kahramanı'nın bir tanımını yapmış ve James Dean'den Vladimir ile Estragon'a, Václav Havel ve Lech Valesa'dan Barack Obama'ya kadar bütün dünyada bir kuşak kendini bu kahraman tanımıyla özdeşleştirebilmiştir: Bu insan, fetheden ya da zafer kazanan değil de ayak direyen insandır: 'Yes, we can.' Başkaldıran insanın aynı zamanda Camus'nün insan onuru ve insan hakları

anlayışını da tanımlıyor olması hiç de şaşırtıcı değildir: ‘Baskaldırıyorum, öyleyse varız.’ Auschwitz ve Ruanda’yı, Somali ve Birmanya’yı tanımış bir dünyada, ‘baskaldıran insan’, Camus’nün portresini çizdiği dönemdekinden daha simgesel bir figür haline geldi.” (André Brink, *Le Nouvel Observateur*, agy, s. 42)

İNSANIN VAROLUŞU, ÖZGÜRLÜK MÜCADELESİ VE DEVRİM

Camus’nün direniş ve baskaldırı düşüncesinin temelinde yatan ilke hiç kuşkusuz her aşamada, her türlü zorbalığa karşı çıkıştır. Zygmunt Bauman da bunu dile getirir:

“Camus bize baskaldırının, devrimin, özgürlük için mücadelenin insan varoluşunun özünde bulunduğunu, ama bu hayranlık verici arayışın zorbalığa varmaması için de sınırlarını gözetmek zorunda olduğumuzu öğretmiştir.” (Zygmunt Bauman, *Le Nouvel Observateur*, agy, s. 46)

CAMUS BİR DÜŞÜNÜR MÜ, BİR EDEBİYATÇI MI?

Özellikle Fransa’da felsefeciler (isterseniz filozoflar deyin) Sartre’ı genellikle bir edebiyatçı olarak, edebiyatçılar da daha çok felsefeci olarak görürler. Bu tavır, bir bakıma karşılıklı olarak Sartre’ı dışlamaktır. Bir yanıyla benzer durum Camus için de yaşanmıştır. 1950’li yıllardaki yaygın ideolojinin etkisindeki bazı felsefeciler Camus’yü ancak lise son sınıflarda okutulacak bir felsefeci olarak görmüşlerdir. Ne var ki yıllar geçip bakış açıları tikel düşünceye kayınca, yorum ve değerlendirmeler de farklılaşmaya başlar. Bunun en belirgin örneklerinden birini de Alain Finkielkraut verir:

“Kuşağımın bütün yeniyetmeleri gibi ben de *Yabancı’yı* okudum. Bu kitap iz bırakmaktan çok sinirlendirdi beni. Modern edebiyat agregasyonunu geçerken derste *Veba* bana ‘düştü’. Bu kitabı kasıtlı ve ağır, aynı zamanda da çok dokunaklı buluyordum. Yavaş yavaş Camus’yü sevmeye başladım, kolay kolay silinmeyen önyargıya ve bu ‘lise son sınıflarının filozofu’na yönelik küçümsemeye rağmen. Toy delikanlılar –ben de aşağı yukarı onlardan biri sayılırdım– siyasal nedenlerden ötürü Camus’yü sevmiyordu, felsefi nedenlerden ötürü de öyle. Sartre’la tartışmasında Camus’nün hakkı teslim edilmiş olsa da onun gerçekten bir düşünür olmadığı yolundaki görüşler devam etti: Oysa *Baskaldıran*

İnsan'ı okurken, üsluba ve fazla vurgulanmış kalıp sözlere rağmen bir düşünür keşfettim ben. İkinci keşfim *İlk Adam* oldu, Camus'nün ölümünden otuz [dört] yıl sonra yayımlanan bu kitap, benim gözümde onun edebiyat başyapıtıdır." (*Le Magazine littéraire*'deki söyleşiden, Ocak-Şubat 2011, s. 22; A. Finkielkraut ile O. Todd'un katıldığı söyleşinin çevirisi için bkz. *kitaplık*, "Albert Camus Dosyası", haz. M. Rifat, Kasım 2010, sayı 143, "İlk Adam Bir Başyapıttır", s. 16-21, çev.: E. Gökteke)

VE CAMUS'NÜN POPÜLERLİĞİ

Camus Fransa'da ideolojik alanda ne kadar baskı ve sert eleştiriyle karşılaşmışsa o ölçüde de yapıtları dünyada en çok okunan Fransız yazarları arasında yer almıştır. Şimdi Camus'nün popülerliğinin değişik aşamalarını sergileyen 2009 tarihli şu metne bir göz atalım:

"Duke Üniversitesi, Kuzey Carolina, 2007. Sorbonne mezunu bir öğretim üyesi, öğrencilerine 'XX. yüzyılın büyük Fransız yazarı kimdir?' diye aptalca bir soru sorar. Proust ya da Céline'in, en kötü olasılıkla da Sartre ya da Claudel'in belirtilmesini beklemektedir. Oysa bütün öğrencilerin verdiği yanıt 'Camus, hocam!' olur. Camus mü ? III. Cumhuriyet üslubu ve Kızıl Haç ahlâkıyla bu lise son sınıf felsefecisi mi? diye düşünür hoca ve bir türlü kendine gelemmez. Ama içini rahatlatan bir şey vardır yine de: O da, bu kara cahillerin Amerikalı olduğudur. Ancak, Fransa'ya dönüşünde Nicolas Sarkozy'nin Camus [anısına ve] onuruna bir yemek düzenlediğini, 'onun seçkinlere nazaran başına buyruk oluşunu [konformist olmayışını]' övdüğünü, 'Afrika'ya her gidişinde, onun sayesinde, Kuzey Afrika'da doğmuş olmamanın özlemini çektiğini' belirttiğini ve bunu da bir coşkunluk nöbeti içinde dile getirdiğini öğrenir. Sarkozy'nin kafasında Akdeniz Birliği projesi vardır. Bu söyledikleri, aynı zamanda, Teksas'taki çiftliğinde *The Stranger*'ı [*Yabancı*] okuduğunu söylemiş olan yeni dostu George W. Bush'u taklit etmek için belirtilmiş sözler değil midir? Irak savaşının sorumlusu, kahramanının bir Arabı öldürdüğü bu romanda, 'ilgi çekici ve hızlı bir okuma yolu' bulmuştu kendine. Ama öte yandan Michel Onfray de *Başkaldıran İnsan*'a başvurur, Cezayir'li romancı Yasmina Khadra *Ce que le jour doit à la nuit* adlı kitabının başında onu alıntılar. Edwy Plenel internetteki sitesini *Combat* gazetesine gönderme yaparak başlatır. Alain Finkielkraut *Cœur intelligent* adlı yapıtının bir bölümünü *İlk Adam*'a ayırır; André Comte-Sponville *Sisifos Miti*'ni *Salt Aklın Eleştirisi*'nden daha temel özellikli bulur. / Camus'nün her zaman için popüler olduğu konusunda hiçbir kuşku yoktur. 1999'da 6000